

Lengyel András

Esszé a szociológiáról

Huszár Tibor: A magyar szociológia története

Huszár Tibor könyve nem szokványos szociológiatörténet. Részben azért, mert a tárgyhöz tartozna magának a szerzőnek az életműve is (erről a könyv természetesen nem szól). Részben s döntően azért, mert nem monográfiáról, hanem – könyvterjedelmű, a monográfiánál szerkezetileg nagyobb szabadságot adó – esszéről van szó. A tárgy megkonstruálása nagymértékben magának a szerzőnek a látásán fordul meg. Márpedig Huszár Tibor, akinek döntő szerepe volt a magyar szociológia újabbkori intézményesülésében, voltaképpen nem szervezettörténeti aspektusból írja le tárgyát, sőt diszciplináris szempontból is csak elég nagy engedékenységgel. Az irodalmi szociográfia klasszikusait (Illyés Gyulát, Nagy Lajost, Szabó Zoltánt) például a magyar szociológia történetének keretein belül tárgyalja. Ugyanakkor több mindent s mindenkit, aminek és akinek e feldolgozásban lenne a helye, nem tárgyal. Némely esetben még csak nem is utal rá. Ismerethiányról lenne szó? Itt-ott talán erről is, Horváth Barna empirikus közvélemény-kutatási projektjéről például (amely pedig első volt e nemben Magyarországon) valószínűleg nem tud – hiszen ez nincs föltárva. Más esetekben viszont bizonyos, hogy rendelkezik a szükséges ismeretekkel. Reitzer Bélát például, akinek nevéhez az első munkás szabadidő-vizsgálat fűződik, Erdei kapcsán jól ismeri, mégis hallgat róla. S Leopold Lajos nevezetes presztízskönyve is olyan teljesítménye volt az akkor még csak alakuló magyar szociológiának, amelyet Huszárnál lényegesen kisebb formátumú kutatók is számon tartanak. A hallgatásnak tehát más oka van. S Braun Róbert sem kapott önálló fejezetet (a könyv csak utalgat rá), pedig a tudományos „szociográfia” megalapozója volt Magyarországon. Az ilyen típusú hiányok arra engednek következtetni, hogy a tárgy megkonstruálásában és a bemutatott szerzők körének megválasztásában személyes – feladatértelmezési – megfontolások játszottak szerepet. Huszárt bizonyos dolgok erősen foglalkoztatták, rájuk koncentrált könyve írásakor, bizonyos dolgok viszont – mondjuk így – nem érdekelték. Könyve jellegét azonban éppen ez a szelekció alapozza meg. De mi is az a preferencia-rendszer, amely e könyv tárgyát kialakítja? Ha röviden kell megjelölni, akkor azt kell mondanunk: a magyar társadalomtudományi gondolkodás történetének bizonyos csomópontjai. Azok a pontok, amelyek nemcsak elméletileg érdekesek, hanem közvetlenül referálnak a magyar társadalomfejlődés bizonyos, Huszár által fontosként érzékelt nagy tendenciáiról. Azaz, azok a csomópontok, amelyek nemcsak a szociológia mint diszciplína alakulása szempontjából érdekesek, de magát a társadalomfejlődés irányát és lehetőségeit is jelzik.

Huszár okos és pragmatikus elme, aki politizáló értelmiségiként egész életében egymásba csúszo, ellentmondásos relációkat szülő lehetőségek metszéspontjában igyekezett helytállani. A diszciplináris tisztaság az adott, kollíziós viszonyok között nem lehetett eszménye, az nem is igen érdekli ma sem, csak arra figyel, valamely teljesítmény az adott

ponton előrébb viszi-e a megismerést, a társadalomról való gondolkodást vagy sem – s nem érdeklí, mennyire előírászerű, „szabályos” eszközökkel történik ez. Az irodalmi szociográfiához való viszonya jó példa erre. A szociográfia, amelyet az írók műveltek, például diszciplináris értelemben aligha felelt meg a szociológia szakmai követelményeinek – de valamit, amit senki más nem mondott ki, ez a szociográfia mondott ki. Vagy, egy némileg más természetű példát említve: Jászi Oszkár „szociológusi” státusa is kérdéses (hiába volt a század eleji „szociológusok” vezére), a nemzetiségi kérdéstről írott nagy műve viszont olyan összefüggéseket tárt föl s írt le nagy részletességgel, revelatív módon, amelyek az egész magyar fejlődés szempontjából alapvető fontosságúak és megvilágító erejűek. (Itt érdemes megjegyezni, hogy Huszár az esetek jelentős részében nem komplett életműveket, hanem többnyire csak egy-egy, vagy néhány, de meghatározó jelentőségű művet mutat be, illetve emel a figyelem középpontjába. Választásai súlya ezzel még inkább megnő.)

A könyv így kettős szerepet tölt be. Egyrészt adja a magyar társadalomfejlődésről szóló gondolkodás egyik, Huszár szerint fő vonalát, másrészt ad egy „szociológiatörténetet” is. Utóbbi csak nagy vonalakban felel meg a címbebeli tárgymegjelölésnek, de mivel elmegy egészen a közelmúltig, voltaképpen az első olyan áttekintést adja, amely a 20. századi fejlemények egészét átfogja. Egységben láttat bizonyos tendenciákat és a főszereplőket, s ez akkor is nagy érdem, ha filológiai „teljességről”, értelemszerűen, nem is lehet szó.

Esszékönyv ez (ámbar lábjegyzetekkel is dolgozik), e megközelítésmód előnyeivel és gyengéivel. Az előny abból adódik, hogy Huszár sok évtizede benne van a magyar szociológia mindennapi életében, mindent s mindenkit személyes tapasztalatból ismer. Nem most kezdett anyagot gyűjteni, hanem némi rágyűjtéssel voltaképpen fölhalmozott tapasztalatait rendszerezte s írta ki. S hasonlóképp előny Huszár alkati konstitúciója, személyes kvalitása is. Okos, problémaérzékeny ember, aki az „új”, senki által még le nem írt helyzet elemzésére szinte predesztinálva van. Olyan elemző, akinek az elemzéshez nemigen kellene tekintélyek és doktrínák, aki tud is, mer is önállóan gondolkodni. S aki a számára adott térben, nagy céljait föl nem adva, „pragmatikus” értelmező, mentes minden doktriner vonástól.

A feldolgozásmód gyöngesége abból adódik, hogy ez a pragmatizmus, természetéből adódóan, nyitott a „kevert” diskurzusokra. Huszár voltaképpen saját intellektuális pozícióját (a szaktudományos és a politikai szempontok sajátos kombinációját) vetíti ki, illetve vetíti rá, óhatatlanul is, a tárgyra. Ott is, ahol pedig megítélésem szerint a filológiai megfontolásoknak kellene érvényesülniük, vagy szigorúbb szociológiai kritériumok érvényesítése lenne gyümölcsözőbb. S e beállítódásnak a deficitje a könyv szerkezetében is megmutatkozik. A fejezetcímek például jórészt csak portrékat ígérnek, egy-egy „szociológus” nevét írva föl fejezetcímül, s így automatikusan háttérbe szorul az intézményesüléshez vezető folyamatok szervezettörténeti rajza. (Szerencsére, önmagát korrigálva, az egyes fejezetek gondolatmenete el-elszakad a szűkítő címeiktől, s a címekben nem jelölt folyamatokra is utal.) Egészében azonban bizonyos összefüggések csak implicit alakban jelennek meg.

A könyv, egy elvi kérdéseket taglaló előszó után, tizenhét fejezetből és egy utószó-szerű zárórészből épül föl. A fejezetcímek (nagyrészt szociológusnevek) felsorolása tanulságos. Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Szende Pál, Magyar Társadalomtudományi Egyesület – Magyar Társadalomtudományi Szemle, Nagy Lajos és Illyés Gyula, A Magyar Társadalomtudományi Társaság, Weis István és Dékány István, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, Rézler Gyula, Szalai Sándor, Márkus István, Kemény István, Papp Zsolt, Andorka Rudolf, Angelusz Róbert, Némedi Dénes. Ez a névsor, bár az intézményesülés folyamatát elrejtí, implicitte teszi, markáns kánont mutat. Több elemét érdemes külön is kiemelni. Az

egyik, mint utaltam már rá, a nem szorosan vett szociológusok hangsúlyos jelenléte. Itt nemcsak az írókra kell gondolni, de olyanokra is, mint Márkus István vagy Papp Zsolt. Utóbbiak jelenléte azért is érdekes, mert ők már egy viszonylag előrehaladott intézményesülés időszakában fejtették ki az intézményrendszer peremén kibontakozó munkásságukat. A másik momentum, amelyre föl kell figyelni, hogy e listában – helyesen – éppúgy szerepelnek a századelő marxista vagy marxizáló „radikálisai” (Jászi, Szabó, Szende), mint a velük szembe forduló konzervatívok, vagy az 1919 utáni korszak „hivatalos” (s természetesen még jellegzetesebben konzervatív) társadalomtudósai (Weis, Dékány), vagy az inkább a hatalom, mint ellenzéke pozícióit erősítő Rézler. (A szakszerűsödés tétova modulatai persze náluk is megfigyelhető.) S a Huszár kortársaiként – kollégáiként – a kötetbe kerülők is többféle kategóriát reprezentálnak. Egészen más képlet például Szalai Sándor, mint mondjuk, Andorka Rudolf vagy Kemény István. A harmadik momentum, amely említést kíván, alighanem az, hogy ez a magyar szociológiatörténet, a nevek alapján, olyan diszciplínatörténet, amelyben éppen a szorosabb értelemben vett szakszociológusok vannak kisebbségben. Igaz, Huszárt elsősorban a társadalomról való gondolkodás érdekelte, s ez „védhető”, legitím szempont. A szociológia ideáltípusos formája azonban mégiscsak az elméleti megfontolások alapján, módszeresen dolgozó empirikus szociológia, amely elsősorban új részismereteket állít elő. Az arányoknak ez az átrendeződése azonban – siesünk leszögezni – aligha a földolgozás torzítása; ez szimptóma, jelzi a magyar szociológia strukturális jellegzetességeit, viszonylagos, de letagadhatatlan gyöngeségeit. Másképpen szólva, az autochton fejlődés minduntalan bekövetkező töréseit, kényszerhelyzeteit, a jobb híján megoldások gyakoriságát.

Huszár kánonjának ismeretében nem hallgatható el, hogy a könyv, adott formájában, inkább a „magyarországi”, semmint a „magyar” szociológia története. Egy magyar történetből ugyanis aligha hiányozhatnak olyan, pályájuk nagy részét kétségkívül nem itthon, hanem külföldön megfuto jelentős szociológusok, mint például Mannheim Károly vagy Polányi Károly, Hauser Arnold vagy Lakatos Imre, s így tovább. Szerepeltetésük nemcsak jogos, nemzetközi tekintélyük miatt lenne indokolt, de azért is, mert tevékenységük beiktatása az összképbe magát az összképet is jótékonyan helyesbítené. S bár igaz, hogy a maguk idejében hiányoztak e szakma magyar intézményrendszeréből, és, ami ezzel jár, szakmai perspektívájából, történeti helyükre kerülésük az ezutáni magyar szociológia szemhatárát tágítaná. Saját, magyar előzményt mutatva föl ott, ahol a mai gyakorlat szerint csak az éppen trendi törekvések divatszerű követése áll.

Huszár Tibor könyvének hozadéka mindazonáltal egyértelműen nyereség. Nemcsak egybelátja a 20. századi magyarországi szociológia nagy trendjeit, nemcsak összekapcsolja e szociológia és a szociológiapótló irodalom eredményeit, de finom részmegfigyelések seregét is adja. Főlkészült, okos elemző lévén könyve tele van jó meglátásokban, tovább vihető részeredményekben. S nemcsak a tárgyalt szociológusok munkásságát illetően, de a magyar társadalomfejlődés fontos sajátosságait illetően is. Voltaképpen, a maga indirekt módján, a 20. századi magyar társadalomról, sajátosságairól sok társadalomtörténeti munkánál lényegesebbet mond ki, amikor egy-egy régi tézisre mai perspektívából is felhívja a figyelmet. Akiket ez a társadalomtörténet érdekel, e könyvből gazdag és inspiratív anyagot kap kézhez.

A Jászi-fejezetben Huszár mindjárt egy alapvető, strukturális problémára hívja föl a figyelmet. Ez az úgynevezett nemzetiségi kérdés, amely valójában jóval több volt, mint etnikai feszültség: par excellence társadalmi, sőt hatalmi kérdés. A nemzetiségi kisebbségek kényszerasszimilációja, amelyre a magyar kormánypolitika törekedett, nemcsak célját nem érte el, de kontraproduktív is volt, előrevetítette az ország szétszakadását, népeség- és területvesztését. A leírás, amelyet e tárgyban Jászi adott, s amelyet Huszár lényeg-

lító kivonatolásban idéz, briliáns elemzés. S önmagában is nyilvánvalóvá teszi, hogy „Trianon”, e kétségkívül virulens metafora, valójában nem, vagy nemcsak a külső erők, hanem elsősorban a belső anomáliák eredménye volt. Az persze kérdés, hogy a „hazafias érzületlenység” önmaga ellentétébe való szükségképpen átfordulását diagnosztizáló Jászi szociológusként vagy politikusként ismerte-e föl, amit fölismert. Ám ez Huszárt nem is érdekli, számára maga a felismerés a lényeges. (Sejtésem szerint egyébként a két megközelítési szempont Jászinál is egybecsúszott, s ez az amalgám tette fogékonyra arra az ország sorsát meghatározó problémára, amelyre a „hivatalos” magyar politika nem tudott jó válaszokat adni.) A Szabó Ervin-fejezet más miatt érdekes. Huszár nem tagadja le, de nem is hangsúlyozza, hogy Szabó személyében a korai magyar marxizmus reprezentatív teljesítménye jelentkezett. Huszár, jó érzékkel, itt is fontos kérdésekre tesz bennünket fogékonyra. Egy-egy tézist emel ki, de azok rendre fontosak. Ilyen, amikor Szabónak arra a gondolatára figyelmeztet, hogy nem a struktúra, hanem a funkció vizsgálata a lényeges (35.), ilyen, amikor Szabónál elv és érdeke viszonya tematizálódik: *„Az elvi kérdéseket mindig vissza lehet vezetni az érdekkérdésekhez. Mert micsoda egy elv? A politikában és a társadalomtudomány minden ágában egy elv annak a kijelentése, hogy a politikai vagy szociális akciónak ilyen vagy olyan formája előnyös a közösségre vagy a társadalomra. Márpedig minden, ami előnyös, nem egyéb általánosított érdeknél.”* (36.) Ilyen, amikor a „kényszerítés” problémája kap új értelmezést. *„A rabszolgaság kétségen kívül erőszakosabb kényszerszervezet, mint a jobbágyság, s a bérmunkás-ság viszonylag emberesebb ennél.”* De hogyan vált ez lehetségessé? Szabó válasza újszerű: *„Csak úgy, hogy a kényszerítés szükségessége lett kisebb. Vagyis egyrészt a munka vált kevésbé súlyossá, ami az emberiség technikai ismereteinek gyarapodása, tehát a munkaeszközök javítása által történt, másrészt a munkára való kényszerítés az évezredek folyamán bizonyos állandó idegutakat vág ki az emberben, és részben önként megteszi azt, amit azelőtt csak kényszerítve tett.”* (37.) S ilyen felismerése az is, amikor a magyar viszonyok kerülnek szóba. *„Elég felületes pillantást vetni Magyarország gazdasági szerkezetére és társadalmi szervezetére, hogy kimutassuk: a parlamenti rezsim és a nyugat-európai liberális intézmények homlokzata alatt az ipari kapitalizmusnak még csak a kezdeti stádiumába lépő feudális szervezet rejtőzik.”* (38.) És így tovább, a példák szaporíthatók. De talán ennyiből is jól látható, hogy Szabóban Huszár nem az ideológust, hanem a társadalomtudóst mutatja föl – joggal, s újszerűen. S az is figyelemre méltó, hogy Szende Pál bemutatásakor is erre helyezi a hangsúlyt, s – egyebek közt – Szende izgalmas ügyvédszociológiáját állítja előtérbe. Szende ugyanis nemcsak a magántulajdon intézménye és a jogrendszer „bonyolultsága” között látott összefüggéseket, de ebből vezette le a *„jogtudás és a jogismerés külön foglalkozási ágga”* alakulásának folyamatát is. (48.) Kár viszont, hogy Szende tudásszociológiája, amelyet már emigrációban írt, épp csak megemlíthető. Pedig a Verhüllung (eltakarás) és az Enthüllung (leleplezés) kategóriapárosa nemcsak jelentékeny utóéletet biztosított Szende munkájának (még a hetvenes években is kiadták németül!), de mai szemmel is inspiratív megközelítésnek látszik. Az első három fejezet összegezhető tanulsága így egyebek közt az, hogy a huszadik század „szociológusai” nemcsak elméletek másolásában jeleskedtek, hanem az átvétellel és áthasonítással párhuzamosan eredeti invenciókban gazdag „saját” tapasztalatokat is artikuláltak. (Igaz, tehetjük hozzá, a mintakövetés és másolás sokszor elfedi, elnyomja ezt az eredetiséget. De Huszár éles szeme azt is meglátja, amire kevésbé szokás figyelni e tárgykörben – pedig fontos.)

A „szociológiailag releváns felismerésekre” Huszár más fejezetekben is, mondhatnánk mindvégig, megkülönböztetett figyelmet fordít. Ezek súlya és fontossága persze változó, de a könyv a magyar társadalomfejlődés minél pontosabb megértése és leírása érdekében azt keresi, ami e sorba illik. Jellemző, hogy az irodalmi szociográfiáknál is megtalálja a kiemelésre méltót. Illyésnél például felfigyel a pusztaiak kasztszerű tagolódásának leírá-

sára. Nem is kétséges, Illyés valami társadalomtörténetileg nagyon fontos összefüggést ír le a maga írói eszközeivel, s ezt Huszár jó érzékkel veszi észre és állítja elének. Ez még akkor is fontos momentum, ha a kítűnő költő „szociológusi” vénáját (s ami azt van hivatva kiemelni, egy évig tartó párizsi szociológiai tanulmányait) a könyv némileg talán túlhangsúlyozza. (Megítélésem szerint a pusztaiak világának írói megjelenítése Illyésnél elsősorban identikus és emancipáló gesztus, a személyes élmény kivetítése. Azonosulás és felzabálás. S csak járulékosan „leírás”.) A valóságos társadalom ismeretét azonban onnan szerezzük, ahonnan lehet, s úgy, ahogy lehet. Az üres katedraszociológiánál, amely éppen a szociológia kritikai funkcióját nem tudja és nem akarja érvényesíteni, ez az „irodalmias” leírás is termékenyítőbb. S Huszárnak van érzéke az ilyen szabályszegő olvasásra.

A könyv Erdei-fejezete voltaképpen Huszár Erdei-könyvének rövidített és sűrített kivonata, e könyv céljaihoz igazított újraelbeszélése. A szerző itt nem mondja ki explicit formában, de azért érzékelhető, számára Erdei szociológusi teljesítménye a magyar szociológia kiemelten fontos fejezete, sőt alighanem (egyik?) csúcsteljesítménye. Huszár persze Erdeiről szólva sem kritikátlan, rendre jelzi egyet nem értéseit is, de az életművet nagyon sokra tartja. Joggal. A valóságérzéknek, a kritikai attitűdnek és a kreativitásnak az a kombinációja, amely Erdei nem teljesen „szabályos”, de igen sok mindenre rávilágító „szociológiájában” megjelenik, magyar viszonylatban nehezen túlszárnyalható.

Az Erdei-fejezet utáni részek azonban bizonyos értelemben más természetűek, mint az addigiak. Az 1945–48 közötti rövid periódus nemcsak a magyar szociológia történetének fordulópontja volt, de az előmunkálatokat tekintve a könyvnek is kettéosztója. Amíg az 1945 előtti fejlemények földolgozásában Huszár számottevő, bár korántsem elégséges szakirodalomra is támaszkodhatott, addig az 1948 utáni szakasz inkább még csak a szakma félmúltja, amelyet történeti tárgyként az értelmezésnek most kell igazából megkonstruálnia. A félmúltból tudománytörténeti korszakká most átlényegülő bő fél évszázad története így merőben más feladatot jelentett a szerzőnek. S könnyen lehet, hogy éppen ez az új kihívás készítette könyve megírására is. Huszár Tibor saját pályája ugyanis már összefonódott a magyar szociológia e kb. fél évszázadával. Akikről az Erdei-fejezet utáni részben ír, azok kollégái, munkatársai, olykor riválisai voltak. E szakasz historikumát tehát mintegy „belülről” tudta megírni. A szakszerű tárgyiasságot nem adta föl, könyve modalitása nem váltott át emlékezéssé, de a számvetés élethelyzete letagadhatatlan. S a könyv egyik hozadéka bizonyosan innen, a kívül is, belül is állás helyzetéből adódik.

Talán ennek is része van abban, hogy Szalai Sándorról szólva Huszár jórészt az 1945 utáni néhány év teljesítményével foglalkozik – ez Huszár számára a lezárt „történeti” múlt. Ám Szalai később, a kádári konszolidáció időszakában az újraeledő magyar szociológia egyik vezető figurája is lett, s erről a könyvben kevesebb szó esik. Pedig, úgy vélem, Szalai történeti szerepe nem az 1945–48 közötti évek alapján írható le méltányosan, hanem a hatvanas és hetvenes évek tudományszervező tevékenysége alapján. Szalai, Hegedüs Andrással és Huszárral együtt, kulcsszerepet játszott az intézményesülésben, s ez van olyan fontos, mint egy-egy szociológiai monográfia. (Huszárt ennek taglalásában nyilván a saját szerepéről való szólás ízléstilalma is korlátozta.) Aki azonban ismerős a kor viszonyaiban, tudja, a sokáig „burzsoá áltudománynak” tekintett szociológia politikai legitimálása nélkül az intézményesülés nem mehetett volna végbe.

Azoknak a szociológusoknak a magyar szociológia történetébe való beiktatását, akik a szerző számára nem a lezárt történeti múltat, hanem a közvetlenül megtapasztalt kortárs teljesítményt jelentik, a szakmai közelség természetesen könnyűvé is, nehezzé is tette. Könnyűvé, mert Huszár külön anyaggyűjtés nélkül is sok mindent tud róluk, s nehezzé, mert a közelség szükségképpen perspektívamódosulással jár. Mindenesetre itt, saját rokon- és ellenszenvein felülemelkedve, olyan összképet kellett kialakítania, amely

egymás kontextusában mutatja be a szereplőket. Megőrzi az egyéni teljesítmények egyediségét, de a különbségekből a korszak tudományának belső komplementaritására is fény derül. Ezek a teljesítmények ugyanis nem külön-külön, hanem együtt képezik a magyar szociológia történetének egyik főfelé ívelő, fontos korszakát. Már az érdekes, hogy kik reprezentálják ezt a folyamatot. A régi típusú szociográfia megközelítéseit továbbvivő Márkus István, a karizmatikus, de a magyarországi szakmából kiszoruló, emigrációba kényszerülő, majd onnan visszatérő Kemény István, az inkább filozófus és politikai esszéíró, semmint szociológus Papp Zsolt, a demográfusból szociológussá váló Andorka Rudolf, a már egyértelműen a korszak neveltjeinek tekinthető Angelusz Róbert és Némedi Dénes joggal kerül ide. (Én legkevésbé Papp Zsolt helyét látom indokoltnak.) Az esetlegesség azonban e névsorban mégis megmutatkozik. A még élők ugyanis, pusztán formális szempontok alapján, hiányoznak. Úgy vélem, mindenképpen helye lenne e kánonban az időközben már meghalt Hankiss Elemérnek, a szociálpolitikusként ma is aktív Ferge Zsuzsának, a történeti szociológia „élő klasszikusának”, a sokáig Párizsban élő Karády Viktornak, vagy az utóbbi üzletemberré váló Kolosi Tamásnak, a ma rendszerkritikájáról ismert Szalai Erzsébetnek. S lehetne még neveket említeni. A hatvanas években induló (s csak az utóbbi években lezáruló), a magyar szociológia relatív virágkorát hozó szakasz már bővelkedik jó szakemberekben.

A könyv e korszakot bemutató fejezetei, megítélésem szerint, három területen mindenképpen fontos újdonságot jelentenek. Bemutatják e (már lezárt) életpályákat, mintegy a közműveltség részévé teszik őket. Kirajzolnak egy kánont, amely kiindulásként és vitalapként jó kísérlet a további munkához. S végezetül (s én ezt tartom a legfontosabbnak) Huszár tapasztalatai és felismerései itt úgy érvényesülnek, hogy egyszerre referálnak a kor viszonyairól, a szakma megújulásáról, s (indirekt módon) arról az értelmiségi képletről, amelyet maga Huszár testesített meg „aktív” korszakában.

A könyvről összegző ítéletet mondani persze nem könnyű. Bizonyos, hogy másféle szociológiatörténet is elképzelhető, sőt ezt a másféle monográfiát meg is kell írni. De amit kapunk, az nem csak az úttörés érdemét könyvelheti el magának. A kezdeményezés és az összegzés sajátos összjátéka az, ami figyelemre méltóvá teszi. S egy jelentős intellektus folyamatos jelenléte, reflexív ereje. A könyv maga is a magyar szociológiatörténet része, egy jó és fontos periódus záróköve.

(Osiris, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2015)